

СТАТИИ/ARTICLES

УДК 355.27(497.75/.77)"1915/1918"

Силвана СИДОРОВСКА-ЧУПОВСКА
Институт за национална историја – Скопје

МЕРКИТЕ НА РЕКВИЗАЦИЈА И МОБИЛИЗАЦИЈА ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА ЗА ВРЕМЕ НА ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА (1915-1918)*

Уште пред започнувањето на Првата светска војна, Македонија, повеќе од една година, се наоѓала во воена состојба. Во земјата од страна на српските воени власти биле воведени воени уредби што се однесувале за „ослободените земји“. Овие уредби, со сета сила, се спроведувале и во западниот дел на Македонија, од кои, населението било сурово изложувано на реквизиции на: храна и добиток, работна сила, мобилизација и други присилни мерки.

Со почетокот на Првата светска војна и навлегувањето на бугарската војска, територијата на Македонија била претворена во единствена воена и административна област. Бил воведен нов официјален назив МАКЕДОНСКА ВОЕНО-ИНСПЕКЦИСКА ОБЛАСТ или „Македонска област“.¹ Областа била поделена на девет окрузи од кои седум биле на македонска територија, а два (Призренскиот и Приштинскиот) биле на територијата од Косово и Метохија.²

* Трудот е презентираан на Меѓународната конференција: *The Great War: Regional Approaches and Global Contexts*, Сараево, 18–21 јуни 2014 година.

¹ Прв главен инспектор на Македонската воено-инспекциска област бил генералот Рачо Петров, со седиште во Скопје. Бидејќи Македонија била третирана како окупирана област, тој ја имал целокупната власт во свои раце, а со тоа му биле потчинети сите органи на цивилната власт. Петар Стојанов, *Македонија во времето на балканските и Првата светска војна* (Скопје: Институт за национална историја, 1969), 346.

² Седумте окрузи на македонска територија ги сочинувале: Скопскиот, Кумановскиот, Тетовскиот, Брегалничкиот, Тиквешкиот, Битолскиот и Охридскиот

Во воено-стратегиска смисла, Македонската Воено-Инспекциска Област (МВИО) била разделена на осум бригадни подрачја (седум подрачја биле во Македонија, и осмото, кое ги опфаќало Косово и Метохија), каде што биле стационирани штабовите и составот на осум активни дивизии и други помали единици. Бригадните подрачја биле главни носители на бугарската воена власт и ги имале сите овластувања за целокупен кантоман, т.е. сместување и целосно снабдување со исхрана во апсолутна смисла, и тоа по пат на принудна реквизиција и мобилизација од месното: македонско, албанско и турско население.

Македонија не била само обична окупирана територија. Тука се наоѓала и линијата на Македонскиот фронт – од Дојранско до Преспанско Езеро, која како одделна воена област, била користена за снабдување на огромната армија концентрирана на нејзината територија.

Од почетокот на војната во Македонија секогаш се наоѓале над 10 дивизии бугарска и германска војска, расположени на фронтвата линија или во внатрешноста. Ако, во почетокот на 1916 година на целата територија на Бугарија, биле расположени 588 433 или во почетокот на 1917 година – 704 232, во почетокот на 1918 година биле вкупно 877 399 војници.³ Од овој број, најмалку 600 000 војници се наоѓале на фронтот во Македонија, од што може да се заклучи колкав товар носело населението за исхраната и за обезбедувањето на војските. Народот бил ограбуван до таа мерка што буквално секојдневно имало смртни случаи предизвикани од глад.

Округ. Во западниот дел на Македонија воените окрузи ги опфаќале Тетовскиот, Битолскиот и Охридскиот Округ. Во Тетовскиот Округ со седиште во Тетово, влегувале Тетовската, Бродската, Галичката и Гостиварската Околија, со 55 општини, 252 села, 4 заселци, 1 град и 1 паланка, со 146 803 жители; во Битолскиот Округ, со седиште во Битола: Битолската, Кичевската, Крушевската, Прилепската и Ресеналата Околија, со 77 општини, 398 села, 5 заселци, 2 града и 3 паланки, со 232 646 жители и Охридската Околија, која ги опфаќала: Охридската, Струшката и Дебарската Околија, со вкупно 29 општини, 133 села, 5 заселци, 2 града и 1 паланка со приближно 8 395 жители. Стојанов, *Македонија во времето на балканските и Првата светска војна*, 347.

³ *Списание на българското икономическо дружество*, vol. I-II (София: 1919), 5.

Особено карактеристична по своите последици била регрутацијата и мобилизацијата на сите военоспособни: Македонци, Албанци и Турци од 18- до 60-годишна возраст, кои биле испраќани на Македонскиот фронт. Покрај веќе регрутираните 33 046 Македонци – емигранти во Бугарија, во Единаесеттата македонска дивизија и неколкуте илјади во останатите единици од бугарската армија во 1914 и во 1915 година, со окупирањето на вардарскиот дел од Македонија, се започнало и со регрутацијата на населението од Македонската Воено -Инспекциска Област (МВИО).⁴

Дел од Единаесеттата македонска дивизија

Спротивно на Хашките конвенции, со кои се забранувала регрутација на населението од окупираните области, уште во почетокот на мај во 1916 година Врховната команда на Бугарската армија, со циркуларно писмо, издала наредба, до сите окрузи и до нивните потчинети органи на МВИО, да направат регрутни списоци, во кои ќе извршат регрутација регрутните комисии на военоспособното население во Македонија.

⁴ *Историја на македонскиот народ*, том 2 (Скопје: Институт за национална историја, 1969), 387.

За територијата од Западна Македонија, која била во граничниот реон со Албанија, од страна на бугарската воена власт, за да ја обезбеди граничната линија од разбојнички напади, биле преземени мерки со формирање на т.н. селска милиција⁵. Организирањето милиција и ноќни стражи по селата претставувало уште една тешкотија за месното население. Тешкотиите се гледале во тоа што сите лица, кои потпаѓале под наредбата за формирање селска милиција и ноќна стража, биле должни да одат на воена обука по неколку пати во годината. Воената обука се изведувала по седиштата на воените команди, како што биле Галичник и Маврово.⁶

За обезбедување на селската милиција, машкото население било распоредено во два списоци. Во првиот список биле внесени сите млади и здрави лица, кои требало да ја вршат милициско-стражарската служба, во дадената околина, а по потреба и на друго место. Во вториот список биле внесени постарите лица. Покрај ова, во секоја општинска управа било поставено по едно лице од мештаните да раководи со стражите. Лицето требало да биде ислужен војник и да ја врши улогата на командир. Од сите други машки лица, кои се наоѓале по селата по должина на граничната линија, селските кметови биле задолжени, „во интерес на редот и тишината“, да формираат селски стражи и тоа од лица од 18 до 50-годишна возраст и имале задача да патролираат по селата ноќно време.⁷

И покрај преземените мерки, воените власти се соочиле со големи тешкотии во организирањето на селската милиција поради недостатокот на доволно способно машко население (овој крај бил печалбарски и голем број од машкото население било надвор од своите родни места – м. б.). Во 1917 година, на печелба во Романија, од селото Галичник, се наоѓале 22 лица и тоа на возраст што ги опфаќа-

⁵ Сите луѓе што потпаѓале под наредба за формирање селска милиција и ноќна стража биле должни да одат на воена обука неколку пати во годината. Воената обука се изведувала по седиштата на воените команди, како што биле Галичник и Маврово. Обуката траела 10 дена. Издршката на милиционерите била на нивен сопствен товар, а обуката ја изведувале воени лица.

⁶ Глигор Тодоровски, *Малореканскиот предел* (Скопје: Институт за национална историја, 1970), 378.

⁷ Тодоровски, *Малореканскиот предел*, 378.

ла за воена обврска.⁸ Во селата, кои се протегале по должината на граничниот појас, останале само мажи неспособни за воена служба.

Со почетокот на мобилизацијата се зголемил и бројот на дезертерствата. Првите дезертерства се појавиле во 1917 година и тоа од страна на печалбари, кои не се враќале во своите домови и најчесто пребегнувале во Албанија. Сепак, бројот на военоспособните, кои, по пат на општа мобилизација, се наоѓале во бугарската војска, бил голем.

Точниот број на регрутираните и мобилизирани: Македонци, Албанци, Турци и други, во редовите на бугарската војска и на т.н. селска милиција во: 1916, 1917 и 1918 година од територијата на МВИО, не може да се утврди. Се смета дека околу 80 000 луѓе биле запишани во регрутните списоци.⁹ Секако, овој број не може да се земе за целосен, поаѓајќи од констатцијата дека бил голем бројот на лицата што останале ненајавени, како и на дезертерите што успеале да ја одбегнат службата во бугарската армија.

Со навлегувањето на II бугарска армија во Македонија бил издаден и распис за реквизиција на неограничени количини пченица за потребите на војската. Не само пченицата, туку и другите индустриски билки и производи биле ставени под полна контрола и распределба на Централниот комитет за стопански грижи и општествена предвидливост, односно на неговите околиски и општински органи, кои работеле на теренот.

Реквизицијата не штедела никако. На сила биле т.н. „нарјади“ – со што, секое семејство било принудувано да даде определни количини производи за исхрана и предмети за реквизиција.

Француска војска на Македонскиот фронт. Во нејзините редови имало и голем број Македонци, дезертирани од бугарската војска.

⁸ Исто, 385.

⁹ Стојанов, *Македонија во времето на балканските и Првата светска војна*, 373.

На првото место на реквизицијата било житото. Додека реколтата од 1915 година немало услови да се реквизира, за реколтата од 1916 година, бугарските воени власти ги презеле сите мерки за одземање на житото од населението. Гладта особено остро се покажала во текот на: зимата, пролетта и летото 1916 година кога се појавиле и првите смртни случаи. Околските власти, со цел да ја зачуваат храната за својот реон, забраниле да се извезува во други околии. Разбирливо, најтешко било за оние околии што зависле од увозот на храна. Особено на удар од недостаток на жито биле пасивните краишта во Западна Македонија. Во поголемите населени места, како градовите: Крушево, Кичево, Прилеп, Струшко и Дебарско, житото што можело да се најде во минимални количини на пазарот било со крајно нестабилна и многу висока цена. Со почетокот на зимата во 1917 година положбата уште повеќе се влошила. Во Охрид многу фамилии мелеле кочани од пченка, од чија прав меселе леб за да го намалат гладот. Многу од фамилиите гладувале по два и три дена.¹⁰ Во Гостивар, според еден список, имало 336 фамилии, односно 2000 души, кои биле изложени на смрт од глад. Бројката сигурно била многу поголема и многу малку имало фамилии, кои биле во можност, со храна, да им помогнат на оние што ја немале. Се појавиле и случаи на интервенирање и од страна на претседателите на реквизициската комисија.¹¹

Бидејќи потребите на бугарската војска со текот на времето биле сè поголеми под ударот на реквизициските мерки, се нашле и: машини за шиене, кофи за вода, вреќи, сапун, свеќи, ваги, со еден збор сè што му било потребно на еден командир на единица, можело да се реквизира од домовите на луѓето. И сточарството од кое живеело најголем број од населението не било поштедено од ударот на реквизицијата. Стоката, како и производите добиени од овците (млеко, сирење, масло и друго), немилосрдно било одземена од страна на воените власти. Слободно продавање можело да се случи само откако ќе бил исполнет т.н. „нарјад“. Неисполнувањето на на-

¹⁰ Христо Христов, *Революционната криза в Бугарија през 1918-1919* (Софија: 1957), 12.

¹¹ Крсте Битовски, *Положбата во Вардарска Македонија за време на бугарската окупација (1915 – 1918)*, год. 1960, бр. 1–2 (Скопје: Институт за национална историја, 1962), 57.

редбата најстрого се казнувало. Во една ваква положба кога реквизицијата била вршена како од воените, така и од цивилните органи на власта, до крајот на Првата светска војна се дошло до положба кога фондот на живата стока на македонските сточари бил речиси физички уништен.

Како резултат од општиот недостаток на храна и на други потреби за живот, се развила шпекулацијата со прехранбени артикли. Шпекулантите ги набивале цените до невидени размери и со својата нечесна трговија печалеле големи богатства. Во шпекулацијата биле замешани сите фактори од управувачките органи на бугарската воена власт. За ваквите „активности“, од страна на воената власт, постојат многубројни податоци. Од нив би го издвоиле примерот за Битола од 1916 година кога претседателот на битолската општина, во својство на претседател на Одборот за исхрана на градот, од пристигнатите прехранбени продукти, за потребите на несреќното населението, најголеми количини ги задржувал за себе. Така, од една пратка сол од 30 000 килограми за себе задржал 20 000 килограми, за потоа, неговите луѓе да ја продаваат за многу поголема цена на пазарот.¹²

Покрај тоталната реквизиција на храната и на други работи потребни за живот, бугарските воени власти, на македонскиот народ, му натовариле и други обврски. Една од нив била и принудната работа. Без никаква најава можеле да бидат испратени по неколку денови, недели, па и месеци, да пренесуваат муниција или храна, да копаат ровови, одбранбени објекти и други форми на експлоатација, за потребите на бугарската армија на фронтот или на друго место. Само за фортификациските и комуникациските потреби на фронтот, бугарската армија изградила бројни и обемни објекти. Меѓу најзначајните биле патиштата, кои биле изградени во периодот 1915 – 1918 година, за поврзување на Западна Македонија, биле: линијата Градско до Битола преку Плетвар и Прилеп; железничката линија Гостивар – Охрид и Скопје – Гостивар, со ширина од 60 см, потоа, автомобилскиот пат на завојот на Црна Река, мре-

¹² Rudolf Arcibald Rajs, *O zločinima Austroungara-Bugara-Nemaca u Srbiji* (Beograd: 1997), 117.

жата од патишта на Галичица и ред други објекти.¹³ Сите овие објекти биле изградени од: војници, воени заробеници и месното население, кои насила биле носени во објектите, каде што работеле и по 45 дена. Имало случаи кога, од недостаток на машка работна сила на изградбата на патиштата и на железничките линии, да работат и жени. Таков бил примерот при изградбата на пругата Гостивар – Охрид кога, воените власти од локалните власти од Галичката Околија, барале да се испраќаат и жени на изградба на пругата. За тешката работа на работниците на патиштата и на пругите им се давало по еден килограм леб. Прогонувањето на лицата што ја избегнувале принудната работа биле многу строги.

Во периодот 1915 – 1918 година целата територија на Македонија била ставена на жестока воена, економска и политичка експлоатација. Принудната работа, разоружувањето, тоталната реквизиција на сите производи, мобилизацијата и испраќањето на фронт на военоспособното машко население биле секојдневна појава. Меѓутоа, најголемиот број од населението не се согласувало со мерките преземени од страна на воените окупаторски власти. Доведени во положба да се борат за својата физичка егзистенција, на најразлични начини и тоа најмногу преку пасивниот отпор, му пркоселе на непријателот.

¹³ Стојанов, *Македонија во времето на балканските и Првата светска војна*, 364.

Silvana SIDOROVSKA-CHUPOVSKA

MEASURES OF MOBILIZATION AND REQUISITION IN WESTERN MACEDONIA (1915-1918)

-SUMMARY-

The territory occupied by the Bulgarian army at the end of 1915 in Macedonia was officially called Macedonian Military Inspection Area. The inspection area was administratively divided into nine districts, composed of counties and municipalities.

With the entry of the Bulgarian army a new government was established, which itself had all the attributes of an occupying army and elements of a conqueror. One measure that was carried out was the mobilization of the Bulgarian army.

Mobilization was done by determining the exact number of people, especially males capable to join the army. With the mobilization, villages were affected in particular, where most of the men went to work away from their native place.

In all district centers, the Bulgarian occupation authorities in Macedonia formed requisition commissions which took food and basic means of survival away from the population. All products were requisitioned and collected at warehouses municipal administrations of the so-called District Requisition Commission.

This policy affected the villages, which were passive and solely focused on producing food products purchased by the nearby market centers: Debar, Gostivar, Kichevo, Prilep and others. The population suffered from starvation.

The population was used in military strategies and the maintenance of power. Not even women were spared.

The tax policy of the Bulgarian government retained some types of taxes from the time of Ottoman rule in Macedonia

Because of the general mobilization, the Bulgarian government was not able to provide schools with teaching staff.

Macedonian troops mobilized in the Bulgarian army were under difficult circumstances. Soldiers from Macedonia on all fronts often expressed dissatisfaction with the situation of their home country.